

Hanka Otte en Pascal Gielen

De term *commons* duikt steeds vaker op. Is het alleen maar een modewoord, of kan het echt iets voor cultuur betekenen – en omgekeerd?

Gemeen cultuurbeleid

Recetas Urbanas: Free Phone
Booth. © Recetas Urbanas

Terwijl in de zuidelijke landen van Europa zoals Griekenland, Italië en Spanje de *commons* heropleven, zoemt de term als een buzzwoord rond in noordelijke landen als België en Nederland. Het nadeel van modewoorden is dat deze al snel te pas en te onpas opduiken in allerlei toespraken, projectomschrijvingen en subsidieaanvragen waardoor hun betekenis vervaagt. Modetermen dienen al gauw om een imago neer te zetten, subsidies los te peuteren of om een beleid te legitimeren. Zo opende voormalig minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Jet Bussemaker vorig jaar de wetenschappelijke conferentie *Practicing the commons* met het verhaal dat het Nederlandse onderwijsbeleid zich kenmerkt door het principe van de *commons*. Groepen ouders kunnen in Nederland immers altijd zelf een school beginnen op publieke grond. Zij worden daarbij niet overgelaten aan de markt,

want kunnen rekenen op een bijdrage van de overheid, zoals iedere school die ontvangt. Kortom, ze kunnen aanspraak maken op een plek, op *common ground* – de *commons* (Ministerie van OCW 2017). Deze uitleg is echter te kort door de bocht en onvolledig. Bovendien wuift Bussemaker de impact van de reeks overheidsvoorwaarden om gefinancierd te worden, te gemakkelijk weg. Die staat de vrijheid om onderwijs bottom-up, door burgers zelf, te stichten, in te richten en te beheren, juist in de weg.

Ook in de cultuursector doemt de term *commons* steeds vaker op, die in het Nederlands overigens veel mooier klinkt als ‘het gemeen’. Daar wordt deze in verband gebracht met andere buzzwoorden zoals *grassroots*, *sharing economy*, *social design*, cocreatie, bottom-upinitiatieven en *community art*. Maar wat heeft het gemeen precies met deze termen en cultuur te maken? Wat houdt het in, en vooral, wat kunnen de *commons* en cultuur werkelijk voor elkaar betekenen?

Meer dan common ground

Binnen de officiële kanalen van het cultuurbeleid worden de *commons* vooralsnog uitsluitend in verband gebracht met digitale media. Nieuwe wetgeving onder de naam Creative Commons moet alternatieve vormen van auteursrecht mogelijk maken die cocreaties, remixes en hybride innovaties stimuleren. Digitaal werk of informatie moet vrij gedeeld kunnen worden. Niet alleen om te consumeren, maar ook om zelf toe te passen. Het is het basisprincipe van de *commons*, waarin mensen gemeenschappelijke materiële en immateriële hulpbronnen delen en beheren in een sociaal proces van (re)productie (De Angelis 2017). De *commons* zijn dus meer dan een grijs gebied tussen staat en markt, meer dan een *common ground*. De *commons* bestaan bij de gratie van *commoning*, van mensen die er met behulp van niet-hiërarchische processen samen voor zorgen dat gemeenschappelijke voorzieningen en hulpbronnen worden gerealiseerd en voortgebracht. Er is al veel onderzoek gedaan naar *commons* die betrekking hebben op materiële hulpbronnen, zoals de welbekende grasweiden die door herders gezamenlijk gebruikt en beheerd werden, of vandaag de dag irrigatiesystemen en vismijnen in bijvoorbeeld Zuid-Amerikaanse landen die door boeren en vissers-

gemeenschappen worden gedeeld en onderhouden. Het werk van onder andere Nobelprijswinnaar Elinor Ostrom (1990) gaat hierop in. De filosofen Negri en Hardt (2009) voegden daar ook immateriële hulpbronnen aan toe. Cultuur is er een voorbeeld van. Taal, codes, affecten, waarden, normen, kortom cultuur zelf: het zijn allemaal hulpbronnen die in principe gratis beschikbaar zijn voor iedereen, maar die tegelijkertijd in het huidige politieke klimaat continu dreigen te worden toegeëigend door individuen, bedrijven én overheden. De toegang tot hulpbronnen wordt dan beperkt door er bijvoorbeeld een prijs voor te vragen of er een stringente regelgeving op te zetten. Op die manier wordt voormalig gemeenschappelijk goed ingesloten en (meer) exclusief gemaakt.

Urgentie

De privatisering van het publieke domein die zowel door marktspelers als door neoliberale beleidsvoerders in de hand wordt gewerkt, heeft in Zuid-Europa en de Balkan de civiele actie doen aanwakkeren. Na de financiële crisis van 2008 wordt de afbouw van de welvaartsstaat er gecompenseerd door allerlei *commoning* initiatieven. Die lijken democratische garanties die ooit door een overheid werden geboden, zoals vrije toegang tot onderwijs, medische zorg en cultuur, over te nemen. Zo besloot in 2012 een groep kunstenaars, cultuurwerkers, onderzoekers, studenten en burgers in Napels het cultuurgebouw Ex Asilo Filangieri waar het Forum delle Culture zetelde, te bezetten. De groep vond dat het Forum te veel gestuurd werd door de zittende politieke partijen, waardoor het vooral exclusief kunst maakte voor een welgestelde elite. Het gebouw wordt nu geheel volgens de principes van de *commons* beheerd onder de naam L'Asilo. Dit betekent dat het open is voor iedereen en door iedereen gebruikt kan worden. Wekelijks wordt er een openbare vergadering of een zogenaamde *assembly* georganiseerd waar iedere aanwezige het gebruik van het gebouw mee kan bepalen. Het gevolg is dat er tegenwoordig zowel carnavalsverenigingen als Italiaanse topregisseurs naast elkaar hun werk doen.

Commoning praktijken vertrekken altijd vanuit het civiele domein dat (nog) niet door een →

overheid wordt gereguleerd en waar een vrije markt niet in is geïnteresseerd. Burgers hebben eenvoudigweg de behoefte aan een schoolgebouw, repetitieruimtes, ateliers of culturele infrastructuur en steken daartoe zelf de handen uit de mouwen. Daarom zijn *commoning* praktijken ook immer politiek van aard. Daarmee bedoelen we geen partijpolitiek, maar in de lijn van Rancière begrijpen we het politieke als ‘vorm geven aan samen leven’ (Rancière 2015). Daarin ligt overigens een opvallende overeenkomst met kunstenaars die ook voortdurend met vormgeving bezig zijn. Hun activiteiten vertonen volgens Rancière gelijkenis met ware politiek aangezien ze ook dat wat nog niet zichtbaar is, zichtbaar maken of dat wat nog niet gerepresenteerd is aan de oppervlakte brengen of publiek maken (ibid.).

Politiek

Hoe *commoning* praktijken via dergelijke artistieke strategieën cultuur weer een publieke zaak en dus politiek maken, laat de Spaanse architectuurstudio Recetas Urbanas zien. Die onderschrijft niet alleen in de basis democratische *commoning* principes door zijn ontwerpen gratis op internet aan te bieden, maar ook door bij zijn interventies actief samenwerking op te zoeken met mensen die nog niet (door politiek, vakbonden, ngo’s of maatschappelijke belangenorganisaties) worden gerepresenteerd. Groepen zoals gevangenen, verslaafden, vluchtelingen, illegalen, Roma enzovoort, die onder de mat van de representatieve democratie worden geschoven, want vaak letterlijk en wettelijk geen enkel (stem)recht hebben, krijgen door medewerking in Recetas’ bouwprojecten de mogelijkheid om toch een stempel op een samenleving te drukken. Daarnaast bouwt de architectuurstudio scholen, huizen en cultuurcentra waar burgers of gemeenschappen om vragen en dus behoefte aan hebben, maar waar de vastgoedsector of een overheid dit tegenwerkt. Op dit zogenoemde a-legale terrein tussen markt en staat beroept Recetas Urbanas zich vaak op advocaten én de grondwet om een slag binnen te halen. Nationale constituties bevatten immers dikwijls commune principes, zoals het recht op (gratis) onderwijs, cultuur, arbeid, welzijn en burgerschap. Wanneer overheden hun democratische basis-taken op dit vlak beginnen te verwaarlozen,

beroepen *commoners* zich paradoxaal juist op die grondbeginselen waar de eerste op zijn gebouwd (De Tullio 2018, 299-312).

Dat hoeft echter niet te verwonderen want ook ‘constitutionalisten’ van democratische staten waren bezig met de nood aan autonomie en zelfbestuur van een bevolkingsgroep, met gelijkheidsbeginselen en onderlinge solidariteitsmechanismen. *Commoners* laten zich dan ook voortdurend in met constituerende praktijken die hun eigen zelfbestuur en democratische openheid moeten garanderen. Het eerder genoemde l’Asilo zette daartoe zelfs een eigen *Declaration of urban civic and collective use* op. Die is later door de stedelijke overheid van Napels overgenomen en daarmee ook voor andere burgerinitiatieven toepasbaar gemaakt. Een *commoning* (cultuur)beleid staat dan ook diametraal tegenover een overheid die top-down criteria oplegt en de weg naar cultuur al vooraf volledig met regelgeving en controlemechanismen dichttimmert. Een beleid voor de *commons* daarentegen steunt op het vertrouwen dat burgers, onder wie kunstenaars, hun eigen werk en leven kunnen organiseren en dat ze zichzelf de wet kunnen stellen. Kortom, dat ze zelf vorm kunnen geven aan de samenleving en dus politiek bedrijven. Het gaat er daarmee vanuit dat burgers hun vrijheid verantwoord gebruiken en niet meteen misbruiken.

Gemeen

L’Asilo demonstreert dat een dergelijke vrijheid echter niet zomaar anarchisme of regelloosheid betekent. Het gemeen kan immers alleen maar functioneren wanneer bepaalde regels en principes consequent worden nagevolgd. Een *commoning* praktijk die haar publieke gebruik bijvoorbeeld niet tot wet stelt, dreigt al gauw te worden overgenomen door marktpartijen zodra die daar brood in zien. Zo kunnen we vaststellen dat het woordje *commons* vandaag al wordt ingezet door allerhande creatieve industrieën en handige hipsters om hun eigen zaak en producten te vermarkten. Maar ook oprechte *commoners* kunnen bij gebrek aan regelgeving het gemeenschappelijk gebruik voor zichzelf of een gesloten community van *commoners* voorbehouden. Het gemeenschappelijk goed wordt dan in feite het private eigendom van een collectief dat andere gebruikers uitsluit. In de cultuursector vertaalt

zich dat algauw in een witte middenklasse die dezelfde waarden, culturele normen en kwaliteitscriteria deelt. Daartoe moet een overheid kaderwetten stellen waarbinnen *commoners* op hun beurt bottom-up hun eigen wetten in het leven kunnen roepen. Die wetten of regels dienen enkel aan constitutionele basisrechten te worden getoetst om zodoende het democratische publiek gebruik van gemeenschappelijke bronnen te garanderen. Een 'gemeen' cultuurbeleid biedt dus niet zomaar de garantie op basisdemocratie en inclusiviteit. Het is een beleid dat anders dan bijvoorbeeld vaak het geval is bij *community art*, niet gestoeld is op het welgekende poldermodel van consensus, maar op een gedeelde dissensus. Het vereist methoden om verschillen te overbruggen, zonder deze te integreren of te homogeniseren. Een gemeen beleid doet dat zoals een brug letterlijk twee verschillende oevers onveranderd laat bestaan maar wel met elkaar verbindt; niet om tegenstellingen en spanningen weg te poetsen, maar om de ander in zijn anderszijn te erkennen en een gelijkwaardige stem te geven (Stavrides 2016). Het maakt dat de *commons* niet altijd gezellige theebransjes zijn, maar dat het er dikwijls heftig, jawel, gemeen, aan toe kan gaan. •

Literatuur:

- De Angelis, M. (2017) *Omnia sunt communia: on the commons and the transformation to postcapitalism*. London: ZED Books.
- De Tullio, M.F. (2018) 'Commons towards new participatory institutions: the Neapolitan experience'. In: *Commonism: the new aesthetics of the real*, 299-312.
- Hardt, M. en A. Negri (2009) *Commonwealth*. Cambridge (etc.): The Belknap Press/Harvard University Press.
- Ministerie van OCW (2018) *Toespraak van minister Bussemaker bij de opening van de conferentie 'Practicing the Commons'*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (www.rijksoverheid.nl/documenten/toespraken/2017/08/08/practicing-de-commons.nl)
- Ostrom, E. (1990) *Governing the commons: the evolution of institutions for collective action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rancière, J. (2015) *Dissensus: on politics and aesthetics*. London (etc.): Bloomsbury.
- Stavrides, S. (2016) *Common space: the city as commons*. London: Zed Books.

Recetas Urbanas: Free Phone Booth. © Recetas Urbanas

Hanka Otte is postdoc cultuurbeleidsonderzoeker en is binnen de Universiteit van Antwerpen verbonden aan de onderzoeksgroep Culture Commons Quest Office

Pascal Gielen is hoogleraar Cultuursociologie bij het Antwerp Research Institute for the Arts (ARIA, Universiteit van Antwerpen) en leidt er het Culture Commons Quest Office